

Лідія Мамчур

КОНЦЕПЦІЯ КОМУНІКАТИВНОГО СПРЯМУВАННЯ НАВЧАННЯ МОВИ У ЛІНГВОДИДАКТИЦІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

Модернізація сучасної системи освіти вимагає поліпшення якості мовної освіти, змін у змісті та методиці навчально-виховного процесу у загальноосвітній школі. Проблема розвитку комунікативної компетентності особистості є однією з найбільш актуальних у лінгводидактиці XXI століття. Одним із шляхів оновлення змісту освіти є впровадження комунікативно-функціонального підходу, який є основою навчання рідної мови. Згідно чинної програми зазначений підхід «передбачає пріоритетним розвиток умінь і навичок мовленнєвої діяльності, а робота над мовною теорією, формування знань та вмінь з мови підпорядковується інтересам розвитку мовлення» [2, 5].

Теоретичні і практичні аспекти культури спілкування, мовленнєвої діяльності як галузі мовознавчої науки, формування сучасної мовної особистості, лінгводидактичні засади формування комунікативної компетентності учнів були предметом дослідження вчених минулого століття і сучасності (Н. Бабич, І. Білодід, О. Біляєв, М. Жовтобрюх, А. Коваль, Л. Мацько, В. Мельничайко, М. Пентилюк, В. Сухомлинський та ін.).

Робота вчителя-словесника в початковій та основній школі має бути спрямована на формування комунікативної компетентності мовної особистості, на розвиток її мислительних операцій і мовленнєвих умінь і навичок. Розв'язання зазначеної проблеми має науково-практичне спрямування для подальшої розробки концептуальних положень щодо формування комунікативної компетенції учнів.

Комунікативний аспект у навчанні української мови тісно пов'язаний з практичною спрямованістю вивчення шкільного курсу мови, який передбачає навчання діяльності спілкування, створення і застосування таких методичних систем, які сприяли б формуванню у школярів бажання спілкуватися, взаємодіяти із співрозмовником, впливати на нього, розвитку вмінь будувати власні висловлювання і контролювати перебіг комунікації, що забезпечить їхню комунікативну компетентність у суспільстві та входження у соціум.

У процесі розвитку сучасної національної школи в Україні і становлення нової освітньої комунікативно спрямованої філософії багато важать звернення до творчої спадщини видатних педагогів і методистів, зокрема особливої актуальності набувають численні положення із праць В.О. Сухомлинського, що стосуються розвитку в учнів умінь та навичок усного і писемного мовлення, піднесення мовленнєвої культури та, оперуючи сучасними термінами, формування їхньої комунікативної компетентності.

Мета статті – охарактеризувати погляди В. Сухомлинського в аспекті сучасного комунікативного спрямування у навчанні рідної мови, визначити концептуальні положення розвитку усного і писемного мовлення школярів, виділити методичні засади у спадщині вченого щодо формування комунікативної компетентності учнів.

Внесок В.О. Сухомлинського в розвиток методичної думки високо оцінено в історико-педагогічній літературі., адже його наукова спадщина відзначається великою різноплановістю і яскраво вираженим новаторським характером. Немало з його творчого доробку вже досліджено на достатньому науковому рівні. Дуже важливим для сучасної педагогічної науки і практики є лінгводидактичний доробок вченого-практика.

Висока культура усного і писемного мовлення (за тодішньою термінологією – мови) – одна з невід’ємних рис всебічно розвиненої, освіченої людини. Це доводить народна педагогіка, в якій питання мови і мовної підготовки людини посідає одне з центральних місць. Ідеї народної педагогіки щодо мови й розвитку мовлення передували багатьом науковим методичним рекомендаціям, викладеним у працях відомих педагогів і лінгвістів XIX–XX століть (Г.А. Булаховського, О.М. Пешковського, О.М. Рибникової, С.Х. Чавдарова, Л.В. Щербаї, К.Б. Бархіна, Г.С. Костюка, І.О. Синиці та ін.).

Спираючись на здобутки української етнопедагогіки та вітчизняних учених-педагогів, психологів та методистів, В.О. Сухомлинський вважав, що етичне й естетичне треба закласти у мовленнєву діяльність учнів як постійну внутрішню потребу дитини творити добро і красу засобами мови. Розвиток мовлення учнів В.О. Сухомлинський розглядав як невід’ємну складову частину навчання рідної мови в школі. Основна мета розвитку мовлення – озброїти учнів умінням правильно, з дотриманням високої мовленнєвої культури зв’язно висловлювати свої думки як в усній, так і писемній формах. Для досягнення цієї мети необхідно постійно працювати над усіма основними компонентами мовлення: звуком, словом, словосполученням, реченням, текстом.

Особливо актуальними постають ці концептуальні позиції вченого у сучасній школі, адже формування комунікативної компетентності учнів охоплює всі складові мовних і мовленнєвих знань, умінь та навичок школярів, формування і розвиток яких має здійснюватися за принципом наступності та перспективності, охоплюючи всю систему освіти: дошкільна ланка (розвиток комунікативних здібностей) – початкова школа (пропедевтична робота у формуванні комунікативної компетентності) – основна школа (формування і розвиток комунікативної компетентності) – старша школа (удосконалення і розвиток комунікативної компетенції).

На думку, В.О. Сухомлинського, вчителів-словесників треба домогтися, щоб його учні добре володіли теоретичним і практичним матеріалом: знали основні лінгвістичні положення і граматичні правила та вміли нале-

жно застосовувати їх на практиці, виявляючи при цьому високий рівень орфоепічної, орфографічної, стилістичної, інтонаційної та пунктуаційної грамотності. Робота з розвитку мовлення повинна ґрунтуватися на системі знань, умінь і навичок учнів з мови взагалі. Тобто формування комунікативної компетентності учнів має опиратися на їхні знання мовної системи та вміння реалізовувати мовні одиниці у різнотипній мовленнєвій діяльності (аудіюванні, читанні, говорінні, письмі).

В.О. Сухомлинський вважав, що творчість людини як творення суспільно значущих матеріальних і духовних цінностей є вершиною її духовного життя, показником розвитку її інтелекту, почуттів та волі. Творчість – це діяльність, у якій розкривається духовний світ особистості, в творчості – вище щастя людини. Завдяки творчості збагачується емоційне життя та розвиваються загадки особи. Творча діяльність школяра – одна з умов утвердження його моральної гідності, бо саме творчість відкриває в дитячій душі ті потаємні куточки, в яких дрімають джерела добрих почуттів.

Творчість дитини є шаблоном самостійного мислення, на якій вона пізнає радість власної думки, переживає моральну гідність творця.

Словесна творчість – могутній стимул духовного життя дитини, високоефективний засіб її духовного розвитку, джерело натхнення в оволодінні мовою, мовленнєвою культурою, надійний засіб самовираження, самоутвердження особистості. В.О. Сухомлинський велику увагу приділяв словесній творчості дітей, неодноразово підкреслюючи, що однією з причин слабого духовного розвитку окремих учнів є незадовільна робота з розвитку їхнього усного і писемного мовлення. Шкільні твори педагог розглядав як яскравий сплеск духовного прозріння особистості, оскільки творче натхнення, яке переживається вже в дитячі роки, починається з того, що слово як духовне багатство особистості стає будівельним матеріалом, з якого дитина творить.

Вище зазначені методичні аспекти розвитку багатогранної мовної особистості, яку хотів бачити В.О. Сухомлинський, є на часі у сучасній системі мовної освіти, спрямованої на формування національно свідомої, духовно багатого мовної особистості. Педагог визначає найважливіші вміння, якими учень повинен оволодіти упродовж навчання в школі. Визначені вченим вміння частково перегукуються із мовними, мовленнєвими і комунікативними вміннями, які є основою у формуванні комунікативно компетентної особистості. Це, зокрема, такі вміння:

1. Спостерігати явища навколишнього світу.
2. Думати – зіставляти, порівнювати, протиставляти, знаходити незрозуміле, вміти дивуватися.
3. Висловлювати думку про те, що учень бачить, спостерігає, робить, думає.
4. Вільно, виразно, свідомо читати.
5. Досить швидко і правильно писати.

6. Виділяти логічно закінчені частини в прочитаному, встановлювати взаємозв'язок і взаємозалежність між ними.
7. Знаходити книжку з питання, яке цікавить учня.
8. Знаходити в книжці матеріали з питання, яке цікавить.
9. Робити попередній логічний аналіз тексту в процесі читання.
10. Слухати вчителя і одночасно записувати коротко зміст його розповіді.
11. Читати текст і одночасно слухати інструктаж учителя про роботу над текстом, над логічними складовими частинами.
12. Писати твори-розповіді про те, що учень бачить навколо себе, спостерігає і т.д. [1, 19].

Спостерігаючи і вивчаючи роботу учнів різних класів, В.О. Сухомлинський визначив час оволодіння вмінням: коли, в якому класі (в окремих випадках – у якому півріччі, в якій чверті) працювати над формуванням відповідного вміння. Як бачимо, вчений-методист реально показував дію принципу наступності і перспективності у дії, визначав роль та значення дидактичного принципу у навчально-виховному процесі.

Актуальними у сучасній комунікативній методиці навчання рідної мови є пошуки вченим-практиком шляхів вирішення питання про те, що треба робити для того, щоб відповіді учнів не були сухими, книжними, стандартними, вимученими. В. Сухомлинський працював над розробкою ефективних методів і засобів навчання мови, які слід застосовувати для досягнення поставлених цілей – домогтися, щоб учні вчилися думати, розуміти те, що говорять. Хай то буде розповідь про весняний ліс, про шлях краплі води, про срібну росу на гілочці чи веселку в небі. Переконавався: цього варто вчити дітей. А потрібних зразків немає, треба створити самому і привчати до цього учнів. І Василь Олександрович починає створювати власні поетичні мініатюри. «Свої твори, мініатюри й вірші я став читати дітям. Мені було радісно поділитися з ними своїми думками, враженнями про чарівність природи, про людей праці. Я помічав, як дітей особливо хвилює той твір, в якому вони знаходять те, що самі переживали» [7, 208].

В.О. Сухомлинський написав понад тисячу маленьких творів-мініатюр. Це справжнє багатство для дітей. Ось деякі заголовки окремих творів: «Краплі роси під час сходу сонця», «Персиковий сад», «Цвітіння соняшника», «Конюшинове поле», «Бджоли вилітають з вулика», «Лісовий щелест», «Жайворонок у синьому літньому небі», «Перші ознаки осені в лісі», «Осінній похмурий день», «Конвалії», «Могила Тараса Шевченка», «Букет польових квітів», «Зоряна ніч», «Серпнева ніч», «Перший осінній дощик», «Перший крок дитини – радість матері», «Книжка – мій друг», «Посади своє дерево», «Залиш після себе добрий слід на землі». Усі твори-мініатюри, складені Василем Олександровичем, багаті змістом, сповнені трепетним живим словом, вирізняються поетичним, емоційним забарвленням, несуть у собі багатогранні відтінки думки й почуттів.

Учений-методист, працюючи з дітьми, переконався, що лише той учитель, який сам добре володіє словесною творчістю, здатний розкрити перед учнями красу живого слова. А це особливо багато важить. «Творчість не приходить до дітей з якогось натхнення, – пише вчений. – Творчості треба вчити. Дитина лише тоді складе твір, коли почує опис природи від учителя» [3, 206]. Педагог зауважує, що у такій роботі з учнями важливо відчувати емоційно-естетичні відтінки слова. «Дитина навчиться складати твір тільки в тому разі, коли кожне слово перед нею – як готова цеглинка, якій заздалегідь приготовлене місце» [3, 206]. Вона не може взяти перше-ліпше слово, цього не дозволяє зробити емоційно-естетичне чуття слова.

Праця над творами, казками – це не тільки розвиток мовлення, а й самовиховання почуттів, це «загальнопедагогічна проблема, від розв'язання якої залежить розумовий розвиток учнів, багатство їхнього духовного життя» [4, 261]. Цю роботу треба розпочинати із спілкування з природою. У праці «Урок і знання» вчений пише: «Вкладайте у свідомість дитини живе, трепетне слово, дбайте про те, щоб воно не перетворилося на засушену квітку, а вилетіло, як із гніздечка, співучою пташкою, раділо красі навколишнього світу» [6, 368].

В.О. Сухомлинський досяг того, що слово для дітей стало засобом висловлення їхнього ставлення до краси навколишнього світу. Учні 2–4-х класів складали твори про своїх старших товаришів, працю батьків, про бруньки яблуні і квітку ромашки, що в'яне, про срібні павутинки «бабиного літа» і збирання яблук у колгоспному саду. Протягом навчання в початкових класах кожен учень складав по 40-50 творів-мініатюр на теми з особистих спостережень. Учні 5–7 класів продовжували складати твори на теми, які заздалегідь визначалися вчителем (погоджувалися на засіданні методоб'єднання вчителів-словесників). Темі творів для учнів 8–10 класів В.О. Сухомлинський вимагав давати на рік. Знаючи тему твору, учень-старшокласник матиме змогу добре опрацювати потрібний матеріал і повторити або знайти те, що треба.

В.О. Сухомлинський вважав, що на уроці з розвитку зв'язного мовлення обов'язково повинен бути такий ефективний засіб навчання, як зразок письмового твору. І нехай це буде звичайний твір чи твір-мініатюра – немає значення. Зразок творчої роботи є тим відправним пунктом, за допомогою якого учні входять у складний лабіринт справжньої творчості. Спостереження показали, що багато учнів не вміють розкрити тему твору, неправильно планують виклад; складові частини тексту не мають чіткого взаємозв'язку, окремі факти недостатньо вмотивовані, частина робіт схожі, як дві краплі води. Вчитель читав учням і аналізував зразки твору на задану тему, в чому вбачав велике навчальне і виховне значення: позитивний приклад і прагнення учнів наслідувати його. На конкретних

прикладом діти вчилися писати твір, розкривати в ньому кожний пункт плану, добиватися взаємозв'язку між окремими складовими частинами, з окремих фактів робити висновки, узагальнення, підкріплювати висновки фактами, добирати слова, які точно передають думку, не вдаючись до використання мовних штамів. Особлива увага при цьому зверталася на вступ і висновки, на вміння змістовно, коротко й образно передати думку, розкрити зміст теми.

Багаторічна праця дозволила вченому-практику переконатися, що така робота при написанні творів дає позитивні результати. Такий прийом виховує в учнів прагнення до досконалого, до зразкового і, «звичайно, це прагнення повинно мати в своїй основі повне довір'я учнів до вчителя. Варіанти творів учителя повинні бути в повному розумінні цього слова зразковими, інакше вся ця робота взагалі немислима» [5, 67].

Одним з найефективніших методичних прийомів навчання учнів писати твори були тренувальні твори, виконувані під керівництвом учителя при активній участі всього класу. Учень має чути думку своїх товаришів, учителя про те, як розкрити певне питання, описати предмет чи схарактеризувати образ, дібрати правильно епітети чи порівняння, синонім чи слово з протилежним значенням. Під час такої роботи В.О. Сухомлинський радив використовувати чернетку, вчити школярів редагуванню написаного, звертаючи увагу на зміст, побудову та мовне оформлення твору, а саме: як почати і чим закінчити виклад, що додати або зняти, які слова і вирази замінити іншими, які граматичні, правописні та стилістичні помилки виправити.

У роботі над власним висловлюванням учні повинні надавати особливого значення правильності, виразності, точності мови. В.О. Сухомлинський рекомендував виховувати в учнів інтерес до точного, красивого слова, розвивати їхню мовленнєву (комунікативну) здатність до комунікативно доречного висловлювання. Почувши нове слово, учень повинен прагнути знайти йому всебічне пояснення, ввести його в своє мовлення. За В.О. Сухомлинським, розвиток мовлення полягає в тому, щоб спрямувати розумову працю учнів в правильне русло, розвинути з його незрілого, недосконалого внутрішнього мовлення правильне комунікативно доцільне зовнішнє мовлення.

Отже, В.О. Сухомлинський уміло, ефективно впроваджував у навчально-виховний процес найрізноманітніші методи і засоби навчання, орієнтовані на розвиток мовлення та мислення учнів; а запропонована вченим робота над створенням учнями власних висловлювань з урахуванням реальної ситуації спілкування спрямована на формування і розвиток комунікативної компетентності мовної особистості.

Перспективними є ідеї та методичні положення видатного вченого-практика, які можуть бути творчо використані вчителями української мови

для реалізації комунікативного підходу у навчанні рідної (української) мови. Концептуальні позиції вченого-методиста є актуальними і нині, оскільки сприяють розвитку пізнавальної діяльності та активності школярів, розширенню їхніх комунікативних можливостей і компетентностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мамчур Л.І. Лінгводидактична спадщина В.О. Сухомлинського. – Умань: РВЦ «Софія», 2009. – 184 с.
2. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова. 5–12 класи. – К.: Ірпінь: Перун, 2005. – 176 с.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: у п'яти томах. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 3. – 669 с.
4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: у п'яти томах. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 4. – 637 с.
5. Сухомлинський В.О. Робота над творами у 8–10 класах // Укр. мова в школі. – 1951. – № 4. – С. 62–68.
6. Сухомлинський В.О. Урок і знання // Вибрані твори в п'яти томах. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 5. – С. 366–371.
7. Цюпа І.А. Василь Сухомлинський: (Добротворець). – К.: Видавництво Молодь, 1973. – 333 с.